
Översikter och meddelanden

Studiet av kommunistisk regimlegitimitet

The party has the advantage over the masses of working people of its insight into the course of social development in accordance with scientific laws.

Politisches Grundwissen, DDR, 1970

Legitimacy is not the icing on the cake of power, which is applied after baking is complete, and leaves the cake itself essentially unchanged. It is more like the yeast that permeates the dough, and makes the bread what it is.

David Beetham, 1991

1. Inledning

1.1 Allmän bakgrund

För de flesta samhällsvetare kom de kommunistiska regimkollapserna i slutet av 1900-talet som en chock. Utan vare sig krig eller större blodspilan rasade det marxist-leninistiska styret i Öst- och Centraleuropa på mycket kort tid.

Sedan 1989 har olika forskare presenterat olika teorier om varför kommunistsystemet kollapsade. Av dessa teorier betonar en del de ekonomiska aspekterna. Andra har fokuserat på kapprustningen, på uppkomsten av ett civilsamhälle och ytterligare några på den sovjetiske ledaren Michail Gorbatsjovs personliga betydelse.¹

Dessa olika fokus bidrar alla på sitt sätt till någon typ av helhetsbild. Svagheten i de teorier som betonar maktblockens respektive säkerhetspolitiska och ekonomiska *kapaciteter* är att de lämnar marxism-leninismen som ideologi² intakt. Om man ser det kommunistiska ledarskiktet som en rakt igenom pragmatisk (i bemärkelsen icke-ideologisk) aktör i ett ekono-

miskt och militärstrategiskt maktspel, fångar vi inte in hur en *ideologi* i slutet av 1980-talet hade uttömt sin utvecklingspotential och attraktionskraft hos såväl elit som befolkning.

Ett förhållningssätt till kommunismens fall som skulle kunna fånga in varför befolkning och elit vände marxism-leninismen ryggen är studiet av politisk legitimitet – i synnerhet studiet av legitimitetserosion.

Den som avser göra en studie av legitimitetsaspekterna på den kommunistiska regimkollapsen står emellertid inför en rad – i stor utsträckning ännu ouppmärksammade – problem av teoretisk natur. Dessa problem har en gemensam nämnare, nämligen den tyske sociologen Max Weber (1864-1920) – närmare bestämt dennes legitimitetsteori.

Max Weber studerade själv inte legitimitet i det kommunistiska systemet. Däremot gick det stora flertalet öststatsforskare i Webers fotspår när de intresserade sig för politisk legitimitet. Att detta är mycket olyckligt för våra försök att studera legitimitetsaspekterna på kommunismens fall är en tes som kommer drivas i detta arbete.

Som huvudalternativ till Webers legitimitets-teori använder jag mig av David Beethams teori om politisk legitimitet. Jag kommer att kalla denna för den *kontextuella* legitimitetsteorin. Beetham har själv inte skrivit särskilt mycket om just kommunistisk legitimitet och om marxism-leninismen.³ Den kontextuella analys av kommunistisk legitimitet som skall göras i detta arbete skall sålunda inte ses som annat än inspirerad av Beetham och genomförd med bidrag från forskare på området marxism-leninism, vilka verkat oberoende av Beethams teori.

1.2 Syfte och avgränsningar

Detta arbete har som syfte att finna ett fungerande analysinstrument för vidare studier av legiti-

mitetsaspekter på kommunistisk regimkollaps. Frågeställningarna blir sålunda: "Hur kan man utifrån Webers – respektive Beethams – legitimitetsteori studera politisk legitimitet i de marxist-leninistiska 1900-talsregimerna i Öst- och Centraleuropa?" samt "Vilka analytiska och metodologiska implikationer är förknippade med Webers – respektive Beethams – legitimitetsteori vid studiet av legitimitetserosion i kommuniststater?"

Arbetet skall *inte* ses som en studie av huruvida befolkningarna i östblocket faktiskt stödde sina respektive regimer eller inte.⁴ Utgångspunkten är att de marxist-leninistiska regimernas folkliga stöd varierade från land till land och från period till period, samt att allt fler regimer med tiden blev tvungna att i allt större utsträckning lita till våld och tvång för att behålla sitt grepp om samhället. Marxism-leninismen utgjorde emellertid hela tiden en gemensam och likriktad ram, inom vilken de kommunistiska regimerna försökte legitimeras sig inför sina befolkningar.

1.3 Disposition

Arbetet inleds med en kort presentation av begreppet politisk legitimitet. Därefter redogör jag för Webers syn på politisk legitimitet samt redovisar de försök som gjorts att studera politisk legitimitet i de marxist-leninistiska öststaterna utifrån Webers legitimitetsteori. Arbetets första del avslutas med en granskning av de metodologiska begränsningar, som är förknippade med Webers legitimitetsteori vid studiet av kommunistisk legitimitetserosion. I arbetets andra del kontrasterar jag inledningsvis Webers legitimitetsteori med David Beethams normativa syn på politisk legitimitet. Utifrån Beethams kontextuella syn på politisk legitimitet försöker jag sedan – med utgångspunkt i marxism-leninismen – presentera en kontextuell bild av politisk legitimitet i kommunistblocket. Slutligen analyserar jag de svagheter som är förknippade med kommunistisk legitimitet och som sålunda måste uppmärksammas vid studiet av legitimitetserosion i ett kommunistiskt system. Arbetet avslutas med några slutsatser.

1.4 Politisk legitimitet

Debatten om vad som gör ett styre legitimt är urgammal och har tagit sig mycket varierande former. I legitimitetsbegreppets kärna kan man identifiera en uppfattning om *vem som har rätten att utöva makt*.⁵ Motsatsen till legitim maktutövning är vad som föreligger när makt usurperas – tillskansas – i strid med gällande normer. Detta hindrar givetvis inte att exempelvis en revolution – allteftersom kriterierna för legitim maktutövning ändras – kan komma att uppfattas som legitim.

Värt att poängtera är att all statsmakt i någon mån är förenad med våldsutövning från statens sida, men att bristande legitimitet givetvis ökar behovet av repressiva inslag i maktutövningen. Ett styres legitimitet kan vidare konstateras på olika nivåer i ett samhälle. Legitimitet kan exempelvis föreligga i relationen mellan ledare och övrig byråkrati, samtidigt som den är betydligt svagare i förhållandet mellan ledare och befolkningen i stort.⁶

Fram till 1700-talet var diskussionen om legitimitet ganska oprecis med ett fokus på maktsuccessionens konstitutionella sidor, samt på gudomlig rätt och ursprung. Med Locke, Rousseau och slutligen Weber gjordes det *folkliga samtycket* till en del av legitimitetsdiskussionen.⁷ Denna folkliga, men inte nödvändigtvis demokratiska,⁸ komponent i legitimitetsdiskussionen utgör en gemensam nämnare för så gott som all modern legitimitetsteori.⁹

I den moderna legitimitetsdiskussionen kan man skilja mellan dem som med utgångspunkt i Weber identifierat legitimitet som människors *tro* på ett styres legitimitet och å andra sidan dem som velat göra ett normativt bidrag – utöver Webers idealtyper – och mera preciserat svara på frågan vad som gör ett styre legitimt respektive illegitimt.¹⁰

I detta arbete är vi intresserade av hur *hotbild* ser ut för ett styres legitimitet. I vårt fall handlar det om hur en sådan hotbild skulle kunna se ut i ett kommunistiskt styrt samhälle. För att ta reda på det måste man utgå ifrån en specifik teori om legitimitet. I detta arbete är det alltså Max Weber och David Beethams legitimitetsteorier som skall uppmärksammas.

Att valet faller på just Weber och Beetham har att göra med att den förstnämnde på ett unikt sätt influerat den moderna legitimitetsforskningen och att den sistnämnde hör till Webers mest uttalade och konstruktiva kritiker.¹¹

2. Max Webers syn på politisk legitimitet

2.1 Allmän bakgrund

Webers största bidrag till samhällsvetenskapen har ansetts vara just dennes teorier om legitimitet.¹² Weber uppmärksammade legitimitetsbegreppets universella tillämpbarhet¹³ – bortom diskussioner om legitim succession – och såg legitimitet som ett sätt att beskriva relationen mellan styrande och styrda. Webers diskussion om legitimitet gäller inte statsmakten specifikt. Han diskuterar istället legitimitet generellt i relationer som innefattar *maktutövning*.¹⁴

Ett styres legitimitet vilar enligt Weber på tre *idealtyper*, som oftast förekommer i kombination. Dessa är:

- *Rationella grunder*, omfattande en *tro* på att ett normativt regelverk är berättigat liksom en tro på att de individer som utövar makt har rätt att göra så.
- *Traditionella grunder*, omfattande en *tro* på vissa omhuldade traditioner, liksom på dem som utövar makt härledd ur dessa traditioner; samt
- *Karismatiska grunder*, omfattande en *tro* på en enskild individs exceptionella kvaliteter, samt på de befallningar och regelverk som emanerar från denna individ.¹⁵

Viktigt är att poängtera att vad Weber betonar är en tro på styrets legitimitet i bemärkelsen tro på det rättfärdiga i styrets normerade *beteende*. Inte ens i den rationella idealtypen är det alltså fråga om att folket kritiskt och rationellt *utvärderar* styret och dess resultat.¹⁶

2.2 Rationella legitimeringsgrunder

Den rationella idealtypens *maktutövning* kännetecknas enligt Weber av förhandenvaron av abstrakta regler och en tydligt avgränsad kompe-

tensfördelning, där maktbefogenheter förlänats ämbeten snarare än individer.¹⁷ Ämbetena ingår i en hierarki, där lägre nivåer kontrolleras av högre nivåer och där varje ämbetes maktbefogenheter är tydligt kringskurna.

Den *administrativa elit* som kännetecknar den rationella idealtypen beskriver Weber som den *byråkratiska* makteliten.¹⁸ Denna består av tjänstemän anställda efter tydligt formulerade kriterier, där erkända akademiska yrkesexamina spelar en avgörande roll för anställning. I princip är tillsättandet av tjänstemän en process öppen för alla och anställning bygger på frivilliga kontrakt. Den makt en tjänsteman i den weberska byråkratin har tillkommer honom enbart i kraft av ämbetet.¹⁹

2.3 Traditionella legitimeringsgrunder

I den traditionella idealtypen är *maktutövningen* i princip koncentrerad till en specifik person, vars centrala ställning är sprungen ur en gammal traditions successionsordning.²⁰ Denna persons maktutövning kan vara på förhand given av traditionen, men kan ibland innefatta utrymme för ledarens eget tycke. Makt kan givetvis delegeras av den suverän som utpekats av traditionen, men för denna ynnest – som normalt skall besvaras med tacksamhet uttryckt i gåvor – finns inga egentliga ramar.

Den traditionella idealtypen förutsätter ingen *administrativ elit*, även om en sådan ofta ändå förekommer.²¹ Denna är i så fall rekryterad i kretsar som står i ett direkt lojalitetsförhållande till den yttersta makthavaren. Weber karaktäriserar den administrativa elitens arbete negativt och hävdar att den präglas av en avsaknad av formell kompetensfördelning, en avsaknad av tydliga hierarkier och slutligen en avsaknad av formaliserade tillsättnings- och befordringsförfaranden.

2.4 Karismatiska legitimeringsgrunder

Karismatisk *maktutövning* är i princip främmande för rutinmässigt styre enligt abstrakta regler.²² Istället uttrycker ledaren ständigt nya förpliktelser, som inte alls behöver stämma överens med vad som tidigare sagts eller ned-

tecknats. Den yttersta makten utövas av en person, vars manifesterade förmåga skiljer ut denne från resten av befolkningen. Denna persons karismatiska förmåga måste ständigt upp till bevis för att inte tappa sin mobiliserande kraft.²³ Weber talar om "the routinization of charisma" för att beskriva den process som ett karismatiskt styre måste gå igenom för att konsolideras.²⁴ Denna process innebär oftast att styret antar drag typiska för den traditionella och/eller den rationella idealtypen.

I sitt inledningsskede bygger den *administrativa eliten* inte på någon viss form av utbildning, utan snarare på ett känslomässigt kall att underordna sig en viss person.²⁵ Ledarens närmaste anhängare är att betrakta som lärjungar. Deras inbördes ställning beror i viss utsträckning på deras egna karisma och de lever ofta under gemensamma former.

3. Studiet av politisk legitimitet i öststater utifrån Webers idealtyper

3.1 Allmän bakgrund

Som redan nämnts bedrevs forskningen om politisk legitimitet i kommuniststater så gott som uteslutande av personer som använde sig av Webers typologi. Även om flera forskare *utvecklade* och *kompletterade* hans ursprungliga legitimitetstypologi, så delar samtliga forskare i detta kapitel några viktiga grundantaganden med Weber.²⁶

För det första studerar de legitimitet som varande en *tro* på styrets legitimitet. För det andra delar författarna grundantagandet att de olika legitimeringsformerna är *utbytbara* i förhållande till varandra och att de i viss utsträckning kan komplettera varandra. För det tredje ser ingen av de weberska forskarna marxism-leninismen som en grundläggande – i bemärkelsen *begränsande* – faktor bakom regimlegitimeringen i östblocket.

3.2 Rationell legitimitet i kommunistsystemet

Redan 1954 hävdade Barrington Moore att Sovjetunionen var ett tekniskt-rationellt samhälle,²⁷

vars styre i allt mindre utsträckning byggde på ideologi och i allt större utsträckning på teknisk kunskap och bevisad professionell merit. Andra kännetecken för detta byråkratiska system var, enligt Moore, uppenbart weberska drag, såsom tydliga hierarkier, juridiskt avgränsade kompetensområden, tjänstemännens avsaknad av makt utöver sitt ämbete, trygga anställningsvillkor samt tydliga karriärvägar i princip öppna för alla.²⁸ Denna byråkratisering – i sig ett resultat av samhällets modernisering – innebar att partifunktionärer tappade inflytande till förmån för tekniskt skolad expertis.

Jerry F. Hough, som delade Moores grundsyn, menade att systemets allt mer tekniskt-rationella karaktär på sikt kunde tänkas leda till åsiktspluralism.²⁹ Då teknisk rationalitet går ut på en "trial and error"-logik, och då en sådan logik förutsätter att människor tillåts *påtala* "error", så var det enligt Hough rimligt att tänka sig åsiktsfrihet och en allmän differentiering inom Sovjetblocket som tänkbara resultat av modernisering.³⁰

Det som enligt Moore störde den allmänna bilden av en rationell och monistisk³¹ Weber-byråkrati var för det första en tendens till myndighetsutövning utan stöd i lag. För det andra såg han en kvarvarande tendens hos partifunktionärer att lägga sig frågor av teknisk karaktär, samt en benägenhet hos den lokala partiorganisationen att – trots förvaltningsuppgifter – verka politiskt.³²

Dessa avvikelser, som traditionellt brukar tillskrivas kommunistpartiets *kontrollbehov*, analyserade Hough i en förstående anda. Han såg dem istället som betingade av de brister, som varje stor monistisk byråkrati är behäftad med.

I "The Soviet Prefects" från 1969 analyserade han den lokala partiorganisationens interaktion med industrin i Sovjetunionen och drog slutsatsen att kommunistpartiets inblandning snarast gjorde den tekniskt-rationella byråkratin effektivare än vad annars hade varit fallet.³³ Hough poängterade att även teknisk expertis kan vara oense om vad som i ett bestämt läge är den mest rationella lösningen och att man därför även i ett tekniskt-rationellt system ibland måste låta värderingar och intressen få utslagsrösten – för effektivitetens skull.³⁴

Även Alfred G. Meyer såg Webers byråkratideal förverkligat i det sovjetiska systemet och såg bland annat den marxist-leninistiska principen om demokratisk centralism³⁵ som ett tydligt uttryck för detta. Han menade att hela kommunistssystemet gått ifrån *systembyggande* till *systemmanagement* och jämförde rentav den tidens kommunistssystem med vilket företag som helst där löpandebandprincipen råder.³⁶

Meyer hävdade i samma anda som Hough att man inte kunde se på den sovjetiska förvaltningen som något som stördes och förvanskades av politiskt godtycke och kontrolliver. Han menade att kommunistpartiet snarare skulle uppfattas som en *kompletterande* och i vissa fall *konkurrerande* byråkrati.³⁷ I denna konkurrens ansåg Meyer att kommunistpartiet alltmer skulle komma att uppfattas som den konservativa parten och att starkare och starkare intressen skulle komma att artikuleras *utanför* partiet, vilket i sin tur skulle innebära att kommunistpartiet skulle tvingas fylla den intresseaggregerande funktion, som partier fyller i västdemokratier.³⁸

Även Zbigniew Brzezinski såg sovjetsystemet som framförallt en byråkrati. Hans ton var emellertid mer pessimistisk. När de tidigare refererade forskarna såg de effektiva inslagen och pragmatismen i det sovjetiska systemet, såg Brzezinski en ideologi som omöjlig kunde förenas med fortsatt modernisering.³⁹ Han talade 1970 om "the bureaucratization of boredom" och om hur en revolutionär doktrin i sovjetsystemet förvandlats till en förstenad social och politisk ortodoxi.⁴⁰ Om Moore, Meyer och Hough målade upp bilden av ett huvudsakligen tekniskt-rationellt system som politiskt och strukturellt *närmade* sig väst, varnade istället Brzezinski för att den marxist-leninistiska ideologin – även i sin förstelnade form – *uteslöt* varje fredlig existens med omvärlden i det längre perspektivet.⁴¹

Om den ovan beskrivna synen på det sovjetiska systemet som tekniskt-rationellt ligger den weberska idealtypen ganska nära, så får T. H. Rigbys teori om *målrationalitet* snarast ses som en vidareutveckling av Webers rationella idealtyp.

Rigby hävdade till att börja med att det är fel att analysera den sovjetiska samhällstypen ge-

nom att ta fasta på den formellt existerande maktindelningen mellan partistrukturer och förvaltningsstrukturer. Han menade att Sovjetsamhället till karaktären var ett "monoorganisatoriskt" samhälle i vilket stat, parti och förvaltning i praktiken var fusionerade.⁴² Det rådde sålunda ingen tydlig uppdelning mellan de instanser som fattade långsiktiga styrbeslut och de som utförde abstrakt regelapplikation.

Detta "monoorganisatoriska" system var, enligt Rigby, inte rationellt i bemärkelsen *tekniskt* rationellt. Istället menade han att rationaliteten i det kommunistiska systemet var relaterad till det slutgiltiga kommunistiska *målet*.⁴³ Rationellt var med andra ord det som vid en teleologisk bedömning ansågs kunna accelerera processen mot kommunism. På vägen mot kommunismen fanns det vidare olika delmål – ofta kallade planer.

Det sades i den allmänna bakgrunden till detta avsnitt att de Weber-inspirerade öststatsforskarna har det gemensamt att de inte tar marxism-leninismen i beaktande i sitt studium av legitimitet i kommunistssystemet. Men innebär inte Rigbys målrationalitet att han faktiskt ser en koppling mellan ideologi och legitimitet?

Ytligt sett är detta fallet. I grunden är Rigby emellertid fast i de weberska grundantagandena. Legitimitet är och förblir för honom människors *tro* på styrets legitimitet. Han ser inte att marxism-leninismen skulle utgöra någon systematisk begränsning för styrets legitimitet, utan anser att den politiska ledningen är herre över sin egen legitimitet och att de kan manipulera människornas tro helt i enlighet med sina behov.⁴⁴

3.3 Traditionell legitimitet i kommunistssystemet

Med tanke på att den kommunistiska rörelsen – var den än har uppträtt – har förespråkats ett förkastande av rådande ordning samt genomgripande förändring av samhället, så kan det tyckas långsökt att karaktärisera en marxist-leninistiskt styrd stat som traditionell till sin legitimitetsform.⁴⁵ Ändå har bland andra Christel Lane framfört argumentet att kommunistregimer sedan början av 1960-talet – medvetet men outtalat – försökte skapa genuint folklig uppslutning

genom systematisk hänvisning till tradition.⁴⁶ Den traditionella legitimeringen hade, enligt Lane, i början av 1980-talet blivit den huvudsakliga legitimeringsformen – åtminstone i Sovjetunionen.

Den viktigaste komponenten i den sovjetiska traditionella legitimiteten var, enligt Lane, den socialistiska ritualen. Denna ritual tog sig flera uttryck. Det handlade om revolutionära högtider som första maj och revolutionsfirandet, men även om initieringsceremonier av olika slag samt högtidlighållandet av segern över Nazityskland.⁴⁷ Genom dessa riter försökte regimens representanter skapa en känsla av kontinuitet mellan det gemensamt upplevda och nuet. Om den weberska traditionella idealtypen i stor utsträckning hänvisade till blodsband och ingifte, var det i kommuniststaten det närmast apostoliska förhållandet mellan Lenin och de samtida ledarna, som skulle borga för kontinuitet.⁴⁸

Utan anspråk på att delta i någon legitimitetsdebatt har Kristian Gerner – i dialog med Lane – beskrivit vad han såg som ett system av riter byggt på en cyklisk tidsuppfattning till skillnad från en linjär.⁴⁹ ”I myten möts i nuet en förfluten guldålder och ett förflutet gyllene ögonblick med en framtida förlösning och frälsning”, skriver Gerner och beskriver bland annat hur sovjetideologer lyckades med konststycket att upprätta en sorts kontinuitet mellan sovjetiska högtider och militära slag på 1300-talet.⁵⁰

3.4 Karismatisk legitimitet i kommunistsystemet

En av de forskare som sett uttryck för karismatisk legitimering i Sovjetsystemet är Graeme Gill. Enligt honom blev karismatisk legitimitet viktig i förhållande till massorna först i och med Stalin och den personkult som tog fart i samband med dennes femtioårsdag 1929.⁵¹ Enligt Gill kom Stalinkulten att kännetecknas av dels ett medvetet försök att måla upp bilden av Stalin som Lenins trognaste lärjunge och dels av att partiets roll rent allmänt tonades ned till förmån för Stalins person.⁵²

Gill ser ledarkulten inte som ett uttryck för storhetsvansinne, utan snarare som ett i grunden rationellt förhållningssätt till den tidens politiska

dagordning.⁵³ Efter en period av ekonomisk återhållsamhet under NEP⁵⁴ skulle Sovjetunionens samtliga jordbruk vid den här tiden tvångskollektiviseras under ledning av en partiorganisation som egentligen saknade nödvändiga organisatoriska egenskaper och relevant expertis. I detta läge blev det ur centrums perspektiv nödvändigt – och ur den lokala administrationens perspektiv välkommet – att införa en extremt centralstyrd ordning med utgångspunkt hos självaste Stalin.⁵⁵

Ytterligare en orsak till att det fanns behov av att införa ett tydligt karismatiskt element i styret var, enligt Gill, att den revolutionära glöden sakta höll på att dö ut som ett resultat av byråkratisering, NEP och en ganska hopplös verklighet.⁵⁶ Sist men inte minst stod Lenins efterträdare efter hans död med ett ideologiskt ramverk i sina händer, som egentligen inte gav så mycket praktisk vägledning i den ryska verklighet som nu skulle stöpas om. Detta tomrum skapade ett behov av en ofelbar uttolkare i partiets topp.⁵⁷

Agnes Heller anser å sin sida att det karismatiska styret under Stalin var en reaktion på den jakobinism som präglade kommunistsystemets tidiga period. Detta hade fått människor att se godtycket i systemet. Genom att sprida myten om den ofelbare och allvetande ledaren, menar hon att människorna kunde fås att förmimma en sorts mening i systemet.⁵⁸

3.5 Paternalistisk legitimitet i kommunistsystemet⁵⁹

Exilungraren Ferenc Fehér genomförde på 1970-talet vad man skulle kunna kalla en ”marxifiering” av Weber genom att förena dennes betoning av människors *tro* på legitimitet med en neo-marxistisk syn på maktutövning i linje med tankar som framförts av bland andra Gramsci och Lukes.⁶⁰

Fehérs teori innebär ett avvisande av Rigbys tal om en marxist-leninistisk målrationellitet. Fehér menade att det politiska systemet i östblocket inte kunde bygga på någon typ av rationalitet, allra minst någon marxist-leninistisk rationalitet. Han såg marxism-leninismen i dessa länder som enbart en trossats – en trossats som den styrande eliten godtyckligt fyllde med det som gyn-

nade dess egna intressen. Till denna trossats kunde man inte förhålla sig rationellt – det enda man kunde göra var att bevisa sin *tro* på den.⁶¹

För att de repressiva inslag som ingår i all paternalism skulle lyckas som legitimeringsform, krävdes det att människorna övertygades om att de var gynnade av detta system.⁶² Då regimen inte kunde kosta på sig att rådfråga folket om dess behov, var det nödvändigt att skapa och styra människors själva förväntningar på systemet. Det var därför nödvändigt att upprätthålla ett vad Fehér kallar ”behovsformulerandets diktatur” (”dictatorship over needs”). Här spelade faktiska garantier och selektiv information en viktig roll.

Människorna upplystes ständigt om de garantier systemet gav i termer av utbildning, sjukvård, bostäder, arbetstillfällen och rekreation. Samtidigt nåddes befolkningen ständigt av rapporter om kapitalistsystemets alla avigsidor: arbetslösheten, den sociala utslagningen och brottsligheten. På detta sätt lyckades regimen inte bara reducera de kognitiva alternativen till det rådande systemet. Genom kognitiv maktutövning lyckades den dessutom forma människornas egna livsstrategier så att dessa på ett lämpligt sätt sammanföll med det som regimen var beredd att erbjuda.⁶³

4. Utvärdering av Weber-typologins analytiska implikationer

4.1 Allmän bakgrund

Jag avser inte att här ifrågasätta det rimliga eller orimliga i det som Weberforskarna konstaterat i det kommunistiska systemet och som redovisats i föregående avsnitt. I detta avsnitt är jag intresserad av att belysa de metodologiska och analytiska implikationerna av den weberska legitimitetssynen, i synnerhet vad beträffar studiet av kommunistisk legitimitetserosion.

4.2 Avsaknad av empiriskt material

En praktisk invändning mot det weberska legitimitetskonceptet och dess betoning på människors egna *tro* är avsaknaden av tillförlitliga opi-

nionsundersökningar från kommunisttiden.⁶⁴ Det som finns är regimernas egen statistik, vilken sällan – eller aldrig – ställde frågan om vad medborgarna tyckte om systemet i sig. Hade man ställt en sådan fråga är sannolikheten dessutom uppenbar att svaren inte blivit ärliga.

De västliga undersökningar som finns om den politiska opinionen i östblocket utgår ifrån intervjuer med tillfälliga besökare i väst, samt djupintervjuer – så kallad ”debriefing” – med människor som hoppat av till väst.⁶⁵ Dels kom dessa undersökningar inte åt den stora massan av människor bakom muren och dessutom är det svårt att bortse från att dylika undersökningar faktiskt var en del av ett övergripande propagandakrig stormaktsblocken emellan.

4.3 Fokuseringen på människors tro

Den huvudsakliga och principiella invändningen mot den weberska typologin har emellertid inte att göra med avsaknaden av empiriskt underlag. Nej, det stora problemet i Webers legitimitetssyn har att göra med hans fokusering på människors egna *tro*. Denna fokusering implicerar flera analytiska begränsningar, vilka skall redovisas i detta kapitel.

För att konstatera huruvida ett styre är legitimt räcker det – om vi utgår ifrån Weber – med att *fråga* människorna om deras egna uppfattning. Om vi inte nöjer oss med detta utan vill ha reda på vad som *bygger upp* legitimiteten bör vi – om vi utgår ifrån Weber – helt enkelt söka efter eventuella uttryck för hans idealtyper. Om vi dessutom vill ta reda på hur den process ser ut, på vilket ett styre aktivt försöker *legitimera* sig, bör vi studera de mekanismer som står styret till buds för att i befolkningen ingjuta en tro på styrets legitimitet. Detta leder oss inte in på studiet av det politiska systemets natur – den marxist-leninistiska ideologin – utan snarare på *socialiseringsprocesser* alternativt etablerandet av kognitiva *hegemonier*. Ett styre som lyckas med sin socialisering och styr konsekvent i förhållande till sin huvudsakliga legitimeringsform (idealtyp), torde sålunda inte kunna förlora sin legitimitet.⁶⁶

Det enda som utifrån det weberska perspektivet kan tänkas hota styrets legitimitet verkar

vara politikernas *oförmåga*—dels oförmåga att styra *konsekvent* i förhållande till den valda legitimeringsformen och dels oförmåga att *komplettera* den huvudsakliga legitimeringsformen med andra legitimeringsformer.⁶⁷ Legitimitet blir med andra ord en fråga om *skicklighet*.

Att ledarna själva sitter inne med kontrollen över sin egen legitimitet, gör i sin tur legitimitetserosion ytterst osannolik. Vi förväntas som samhällsvetare ständigt bli förvånade när ett folk inte längre uppfattar sitt system som legitimt.⁶⁸

Då legitimitet på detta sätt ytterst alstras kognitivt, *bortom* systemet i sig av enskilda ledare, ges vi ingen som helst möjlighet att studera hur systemet som sådant förlorar sin legitimitet. Vi kan med andra ord inte genomföra den önskade studien av legitimitetserosion på systemnivå ifall legitimitet—vilket Webertypologin implicerar—är något som de styrande i slutändan själva kontrollerar på en kognitiv nivå.

Webers analytiska separation mellan å ena sidan legitimeringen av det politiska systemet och å andra sidan det politiska systemet som sådant har—som vi såg i föregående kapitel—inte hindrat en överväldigande majoritet av legitimitetsforskarna inom öststatsforskningen från att ganska konsekvent gå i Webers fotspår. De metodologiska konsekvenserna av detta gjorde sig kanske inte gällande så länge östblocket präglades av stabilitet, men gör sig gällande på ett akut sätt när vi vill studera legitimitetserosion i kommunistsystemet. Dels därför att legitimitetserosion blir osannolik enligt Webers syn på de styrande som legitimitetens egentliga herrar, och dels då vi med honom inte kan studera ett systems legitimitetskris—enbart dess legitimeringsmodellens kris.

Att se ett politiskt system som legitimt helt enkelt då människorna *själva* tror att så är fallet, har förvisso det goda med sig att det utesluter etnocentriskt betingade och nedlåtande utlåtanden om för oss främmande politiska system. Samtidigt kan man säga att en sådan relativism tömmer begreppet legitimitet på allt normativt värde. Ett sådant värde förutsätter ju någon typ av *yttre* kriterium—bortom vad människor *själva* tror.⁶⁹ Om vi följer Weber har vi ingen som helst rätt att på objektiva grunder—bortom opinions-

undersökningarna—säga något om huruvida ett system är legitimt.

I förlängningen innebär Webers betoning av människors egna tro att ett styre i princip skulle kunna bli legitimt på uteslutande propagandistisk och polisiär väg.⁷⁰ Därmed skulle exempelvis den politiska regimen i det hermetiskt slutna Nordkorea kunna hävda att man representerar världens mest legitima politiska system.

Som ett alternativ till Webers legitimitetsteori skall jag i följande kapitel redovisa David Beethams kontextuella syn på politisk legitimitet.

5. Beethams kontextuella syn på politisk legitimitet

5.1 Allmän bakgrund

David Beetham vänder sig mot den weberska synen på legitimitet som en *tro* skickliga ledare själva kan kontrollera. Beetham hävdar förvisso att det är i människornas tro vi kan se om ett legitimitetsförsök i slutändan har lyckats eller ej, men när Weber tycks anse att ledarna fritt kan välja bland olika legitimeringsformer, menar Beetham att det politiska systemet som sådant och dess legitimeringsform är två sidor av samma mynt.

Istället för att se politisk legitimitet som ett systemets utanpåverk kontrollerat av de styrande, anser Beetham att ett systems legitimitet—och därmed de styrandes handlingsutrymme—i väldigt stor utsträckning *begränsas* av systemets natur.⁷¹

5.2 Statsmaktens behov av legitimitet

Det ur maktänseende specifika med staten är, enligt Beetham, dess utsatta ställning på makthierarkiernas topp. Han poängterar att staten som sådan—till skillnad från exempelvis myndigheter—inte har några mänskliga lagar, bortom sig själv, att hänvisa till och motivera sin makt med. Detta samtidigt som statens maktutövning inbegriper flera negativa inslag, vilka i det långa loppet bara kan accepteras av folket om de berättigas på något sätt.

Beetham hävdar att politisk legitimitet i det moderna samhället på något sätt måste inbegripa folket och inte bara eliterna i förhållande till den yttersta statsmakten. Han menar att ett styre som enbart bygger på elitsamförstånd inte kan överleva särskilt länge.⁷²

5.3 Maktutövningens lag-/normbundenhet

Ett grundkriterium för politisk legitimitet är, enligt Beetham, att makt erhålles och utövas i enlighet med etablerade regler eller sedvänja. Beetham syftar här inte på den moderna rättsstaten, utan på den betydligt äldre principen om att överhuvudtaget förena maktutövning med regler för att hindra godtycke.⁷³ Lagbundenheten är den komponent i den politiska legitimitetens normativa struktur som enligt Beetham drabbas hårdast av att överträdas. Ett styre som inte respekterar sina egna grundläggande regler blir direkt illegitimt.⁷⁴

Även om lagbundenhet är ett nödvändigt kriterium för legitimitet, är det inte ett tillräckligt kriterium. Regler kan nämligen inte motivera sin egen rättfärdighet. Ytterst står all lagbunden maktutövning och faller med frågan: Varför just *dessa* lagar/normer? I följande avsnitt skall de för ett politiskt system *yttersta* rättfärdigande källorna tas upp.

5.4 De för systemet rättfärdigande källorna

Varje system måste ha en yttersta källa att hänvisa till bortom sig själv. Denna källa måste stå i överensstämmelse med rådande värderingar. En dylik yttersta källa kan vara en gudomlighet och det som beslutas i dess namn. En annan sådan källa kan utgöras av en viss sorts filosof(i), vilket var ett ideal under upplysningen.⁷⁵ Även ren vetenskap har åberopats av politiker som en dylik extern källa. Såväl kolonialism som socialistiska revolutioner har motiverats med hänvisning till vetenskap.

Externa källor är aldrig ensamt verksamma, enligt Beetham, utan måste kompletteras av *in-* *terna* källor – härrörande från samhället – samhället som det en gång *var* eller samhället som

det *är* . Samhället som en gång *var* är lika med en viss tradition. Samhället som det *är* motsvarar folket.⁷⁶ Observera att det här inte handlar om att *rådfråga* folket utan om att *hänvisa* till folket.

5.5 Berättigandet av maktutövningens negativa aspekter

De ovan redovisade yttersta källorna är ofta abstrakta och utan precision. För att ett folk skall acceptera maktutövningens negativa aspekter, måste systemet komma upp med ett svar på följande konkreta frågor: "Varför skall bara *vissa* få just beträda maktens korridorer?" och "Vad har folket och eliten för *gemensamt* intresse?".

För att motivera att bara vissa människor äger tillträde till maktens korridorer måste varje regim ha en *urskilningsprincip* ("principle of differentiation"), som implicerar att de människor som släpps in i maktens korridorer besitter kvaliteter, som gör de speciellt lämpade.⁷⁷

För att överhuvudtaget berättiga statens monopol på viss maktutövning, krävs enligt Beetham vidare en föreställning om ett ömsesidigt intresse hos styrda och styrande.⁷⁸ En elit kan exempelvis erbjuda fysiskt skydd, välfärd och infrastruktur.⁷⁹

5.6 Ett manifesterat folkligt samtycke

Legitimitet i det moderna samhället förutsätter, enligt Beetham, slutligen att ett folkligt samtycke *manifesteras* .⁸⁰ Beetham talar inte uteslutande om röstning i fria val under fri åsiktsbildning och i konkurrens mellan flera partier. Valprincipen ser Beetham bara som *ett* tänkbart – liberalt – sätt på vilket samtycke kan komma till uttryck. Andra handlingar som kan ingjuta legitimitet i ett system är kontraktuella förpliktelser, eder, konsultationer, förhandlingar och massmobilisering.⁸¹ Massmobilisering är den uppvisning av folklig uppslutning som *inte* täcks in av valprincipen.⁸² Denna typ av mobilisering går ut på att folket, genom sin blotta närvaro vid ett eller flera tillfällen, sluter upp bakom sitt lands ledare.

Därmed har Beetham slagit fast att legitimitet kan ingjutas av folkets medverkan på flera olika sätt. Beetham gör dock en distinktion mellan de

olika formerna för visat samtycke vad beträffar deras legitimerande kraft. Utfästelser i ett kontrakt eller en ed har i princip samma legitimerande styrka oberoende av om de betingas av karriärskäl, ekonomiska skäl eller ett av månande om det kollektivt bästa. Handlingen *i sig* inbegriper en utfästelse inför framtiden – oavsett bevelsegrunderna. Vid val och vid massmobilisering å andra sidan innefattar ett deltagande inga som helst förpliktelser inför *framtiden*.

5.7 Legitimitetserosion

Beetham ser framförallt följande sätt, på vilka ett systems legitimitet kan vittra sönder:

För det första kan legitimitetserosion ske när ett system bli kroniskt oförmöget att leva upp till de *intressen* som kan tänkas vara förknippade med dess själva natur eller som formulerats av exempelvis ett röstande folk.⁸³ Orsakerna till detta kan vara både systembetingade och systemexterna.

För det andra kan legitimitet, enligt Beetham, vittra sönder ifall maktrekryteringens *urskilningsprincip* inte längre upprätthålls eller om *den ytterst berättigande legitimeringskällan* anfräts av tvivel.⁸⁴

6. En kontextuell syn på politisk legitimitet i kommuniststater

6.1 Allmän bakgrund

Jag skall i detta avsnitt – med utgångspunkt i Beethams kontextuella syn på legitimitet – försöka analysera politisk legitimitet i östblocket genom att fokusera på marxism-leninismen som ideologi.

Som sagts i inledningen har Beetham själv inte haft särskilt mycket att säga om just *kommunistisk* regimlegitimitet. Den kontextuella legitimitetsanalys av det marxist-leninistiska samhället som skall genomföras i detta arbete kan därmed inte ses som annat än inspirerad av Beetham. De forskarbidrag som jag kommer att referera till har för övrigt skrivits helt oberoende av David Beethams legitimitetsteori. Det som för-

enar dem är sålunda inte Beetham, utan en vilja att ta marxism-leninismen på allvar som en förklarande variabel i studiet av det nu försvunna kommunistiska systemet.

En kontextuell analys av politisk legitimitet i kommunistsystemet är emellertid förknippad med vissa specifika problem, som har att göra med den typ av forskning som i väst bedrivits i skuggan av det kalla kriget. Som Neil Robinson konstaterar, har den västliga analysen av Sovjetsystemet – inte minst analysen av Gorbatsjovs reformer – präglats av ett relativt ointresse för marxism-leninism som en strukturell och förklarande faktor i sovjetisk politik.⁸⁵

I väst verksamma *marxistiska forskare* utgick under det kalla kriget vanligtvis från att studiet av östblocket på inga villkor kunde bli ett studium av *marxism*.⁸⁶ Regimerna i östblocket ansågs vanligtvis inte vara motiverade av något annat än av viljan att behålla makten och de egna privilegierna.⁸⁷ Att se den marxist-leninistiska ideologin som en förklarande variabel i sig blev ur detta perspektiv meningslöst. De västliga marxisternas analys av Sovjetsystemet fick därmed vanligtvis ett *socioekonomiskt* – inte ideologiskt – fokus.⁸⁸

Öststatsforskningens huvudfåra dominerades emellertid av icke-marxister – till en början med ett klart säkerhetspolitiskt fokus.⁸⁹ Så småningom utkristalliserades två analytiska huvudfåror: ”totalitarismkonceptet” och ”konvergenskonceptet”. Totalitarismkonceptet hade ett politiskt fokus och studerade framförallt den kommunistiska partibyråkratins försök att koncentrera makt hos sig själv samt att nå ut med denna makt på samhällets samtliga nivåer.⁹⁰ Konvergenskonceptet – med 1950- och 60-talet som sin storhetstid – studerade å sin sida kommunistsystemet i förhållande till den övergripande historiska utvecklingen i världen, med fenomen som modernitet, industrialisering och byråkratisering i fokus.⁹¹ Flera forskare inom denna skola påtalade *likheterna* mellan systemen i öst och väst och ansåg att de båda systemen till sin karaktär var på väg att närma sig varandra.⁹²

Även om det inom huvudfåran av den västliga öststatsforskningen fanns ett intresse för politiska processer konstaterar Robinson att den marxist-leninistiska *ideologin* sällan, eller aldrig,

sågs som en förklarande variabel när man analyserade staterna på andra sidan muren.⁹³

För att kunna genomföra den kontextuella analys Beetham föreslår för studiet av politisk legitimitet har jag fått beakta det ovan beskrivna materialproblemet och har med ljus och lykta sökt efter teoretiska analyser av kommunistsystemet som tar den officiella ideologin *på allvar*, som är *kritiska* och som utvärderar systemet utifrån systemets *egna* politiska koncept.

Valet av Herbert Marcuses "Soviet Marxism – A Critical Analysis" från 1958 kan tyckas någonting obskyrt, men boken anses vara en av mycket få analyser som verkligen lever upp till dessa tre krav.⁹⁴

6.2 Den historiematerialistiska ontologin som rättfärdigande källa

Det marxist-leninistiska projektets teoretiska kärna utgjordes av den så kallade historiska materialismen, som enligt Sovjetideologin var Marx' och Engels' dialektiska – därmed logiska och vetenskapliga – studium av den historiska utvecklingen.⁹⁵ Den historiska materialismen var i sin sovjetiska skepnad en sammanhängande och fixerad världsbild, som det undervisades om på universitet och högskolor i hela östblocket.⁹⁶ Den bör sålunda ses som den legitimerande läran i det marxist-leninistiska systemet – det vill säga den lära som de styrande inpräntade i sina undersåtar och som fick motivera den förda politiken.

Enligt den historiska materialismen är mänsklighetens sociala utveckling betingad av objektiva lagar, som människan kan nå kunskap om.⁹⁷ För den som nått sådan kunskap är det en moralisk plikt att i konkret handling verka för införandet av socialism och det slutgiltiga kommunistiska samhället.⁹⁸ Den sociala kraft som skall mobilisera sig för kapitalismens slutliga undergång är arbetarklassen i sin egenskap av historiens mest progressiva agent.

Med utgångspunkt i den historiska materialismen hette det i den officiella ideologin att den mänskliga historiens drivkrafter utgjordes av spänningar mellan produktionsförhållanden (= människors förhållande till produktionen) och produktivkrafter (= tekniker, kunskaper och

samarbetsformer) samt de därtill relaterade klassmotsättningarna.⁹⁹ Dessa motsättningar skulle – på dialektiskt vis – ta mänskligheten från samhällsstadium till samhällsstadium för att till slut utmynna i det klasslösa kommunistiska slutmålet.

Vad beträffar övergången till socialism¹⁰⁰ hade Marx – och till en början även Lenin – förutspått att denna skulle äga rum i ett väl utvecklat kapitalistiskt samhälle, där kapitalismen tömt ut sin utvecklingspotential med extrem utarmning av arbetarklassen som följd.¹⁰¹

Lenin ansåg att den imperialistiska kapitalismen, som han konstaterade i väst i början av 1900-talet, var en kapitalismens dödsryckning och att tiden därför var kommen för arbetarklassen att resa sig.¹⁰² Samtidigt konstaterade han att arbetarrörelsen i väst inte alls radikaliserades på det sätt man utifrån Marx kunde förvänta sig, samt att den industriella arbetarklassen i det efterblivna Ryssland var långt ifrån revolutionärt medveten. Lenin hävdade emellertid att ett välriktat slag mot kapitalismens svagaste länk, Ryssland, av arbetarklassens medvetna förtrupp kommunistpartiet var det mest adekvata förhållningssättet till den uppstådda situationen i världen.¹⁰³ Så löd därmed den leninistiska rationaliseringen för Oktoberrevolutionen i Ryssland 1917.

Att revolutionen lät vänta på sig i det mer utvecklade kapitalistiska väst berodde enligt den officiella marxism-leninismen på ett "falskt medvetande" hos den västliga arbetarklassen – det vill säga en avsaknad av insikt om dess långsiktiga intressen.¹⁰⁴

Enligt sovjetideologin innebar det marxist-leninistiska maktövertagandet slutet på den antagonism som i alla dittills existerande samhällen hade fått råda mellan rationalitetens *subjektiva* och *objektiva* sida. I den kapitalistiska antagonismen mellan det för människan rationella och det för maktthavarna rationella, ansåg marxism-leninismen att det *objektivi* rationella enbart kunde existera som en idé.¹⁰⁵ Med mänsklighetens inträdande i det postrevolutionära stadiet ansågs detta ha ändrats. Vad som tidigare förpassats till idévärlden, tilläts efter revolutionen flöda fritt och uppgå i den yttre verkligheten. Samhället som sådant hade efter revolutionen

blivit det sannas och det falskas enda måttstock.¹⁰⁶

Politik som intresseaggregering blev därmed snarast ett tankefel. Det enda som krävdes för att uppfylla allas verkliga intressen var logik i sin renaste form – det vill säga historisk materialism.¹⁰⁷

Enligt den marxist-leninistiska doktrinen kan reell frihet inte existera för folket i ett kapitalistiskt system. De humanistiska och frihetliga idéer, som finns i det kapitalistiska samhället, stannar med nödvändighet på just idéstadiet, då människan i detta system inte tillåts bli mer än en ekonomisk varelse i ständigt kamp för sitt livsuppehälle.¹⁰⁸

Frihet i sin *sovjetiska* tappning var istället att slippa vara denna ekonomiska varelse i ständigt kamp för det mest nödvändiga. Den frihet som massorna i det kapitalistiska systemet enbart fick utlopp för i formulerandet av *idéer*, hade efter revolutionen börjat omsättas i *verkligheten* och sålunda blivit en samhällets praktiska angelägenhet för första gången i människosläktets historia.¹⁰⁹

Västliga anklagelser om brott mot mänskliga rättigheter kunde ur detta perspektiv tas med ro. Ett samhälle som lade grunden för mänsklighetens *reella* frigörelse ansåg sig inte behöva bevisa någon humanism utöver den som definitionsmässigt genomsyrade hela det postrevolutionära projektet.

Ur den marxist-leninistiska synen på objektiv frihet som en framtida kulmination kan man härleda en teleologisk syn på etik, med innebörden att det som *påskyndar* kommunismen är gott och att det som *försenar* kommunismen är ont.¹¹⁰

Marcuse tar som exempel synen på arbete i öststaterna, som enligt honom var slående lik den kapitalistiska – för att inte säga kalvinistiska.¹¹¹ Med tanke på Marx' ideal om det "socialiserade arbetet" (= arbetarkontrollerad produktion) och hans kritik av det "alienerade arbetet" (= icke-socialiserad produktion), kan detta uppfattas som paradoxalt. Om man emellertid beaktar att den officiella ideologin såg ständigt ökad produktivitet som en förutsättning för kommunism och att den kommunistiska etiken enbart var ett *instrument* för att nå kommunismen, blir den stränga sovjetiska arbetsmoralen begriplig: Om

reell frihet bara kan existera i det kommunistiska samhället, så måste ju rimligtvis etiken fyllas med ett innehåll som *påskyndar* vägen mot kommunism – även om det innebär uppoffringar för ytterligare några generationer.

Samma teleologiska syn präglade den marxist-leninistiska synen på rätten. Lagarna skulle fyllas med det som kunde tänkas påskynda det kommunistiska samhällets slutliga seger. Detta även på bekostnad av enstaka individers för tillfället rådande behov.¹¹² De konstitutionella rättigheter som slogs fast i konstitutionen åtföljdes ofta av stadganden, enligt vilka statsintresset i vissa fall kunde sättas före respekten för individuella rättigheter.¹¹³ Ytterligare ett tecken på telos' herravälde i det juridiska systemet var att det var ett politiskt – inte rättsligt – organ, som ansvarade för att konstitutionens stadganden efterlevdes.¹¹⁴

6.3 Berättigandet av den kommunistiska maktutövningens negativa aspekter

I så gott som samtliga kommunistiskt styrda stater fanns i konstitutionen ett stadgande om kommunistpartiets ledande roll i samhället och staten.¹¹⁵ Att just kommunistpartiet skall ha ett monopol på att representera arbetarklassen går inte att härleda direkt ur den historiska materialismen. Rationaliseringen för kommunistpartiets suveräna status finner vi istället i den leninistiska partidoktrinen,¹¹⁶ som därmed får sägas utgöra den urskiljningsprincip Beetham talade om.

Enligt den leninistiska partidoktrinen består kommunistpartiet av arbetarklassens mest medvetna delar. I kommunistpartiet återfinns med andra ord den del av arbetarklassen med störst insikt om de historiska lagarna. I den utsträckning arbetarklassen som kollektiv inte var medveten nog att se sina verkliga intressen, ansåg Lenin att ett revolutionärt elitparti kunde ta initiativ till revolution.¹¹⁷

Med tanke på den leninistiska *graderingen* av människors sociala medvetande är den kommunistiska principen om "demokratisk centralism" och toppstyrning ganska förståelig. Vad som ter sig förkastligt ur det västliberala perspektivet – i

vilket ett parti framförallt aggregerar intressen – ter sig naturligt utifrån den marxist-leninistiska uppfattningen om ett med vetenskap utrustat kommunistparti med kännedom om mänsklighetens verkliga intressen.

Vad beträffar partiets konkreta politik för det nya samhället gav Marx' och Engels' läror inte särskilt stor konkret vägledning. Detta i kombination med att en förment vetenskaplig världsåskådning inte lämnar mycket utrymme för konkurrerande tolkningar, resulterade i ett ovanligt stort behov av *suveräna* uttolkare.¹¹⁸ Oavsett om det var en individ som fick representera det ultimata medvetandet eller om ett kollektivt ledarskap fick fylla denna funktion, så fanns helt enkelt systembetingade skäl till att kommunistpartiets koryföer ständigt höjdes till skyarna. Därmed kan vi – utan att gå via Webers idealtyper – härleda systemets karismatiska drag ur systemets marxist-leninistiska ideologi.

Som bekant talade Beetham, förutom om en urskiljningsprincip mellan elit och folk, även om behovet av ett gemensamt intresse mellan elit och folk. Här skall jag redovisa hur den marxist-leninistiska staten rationaliserade sin fortsatta existens och för folket positiva funktion. Vad som här sägs skall ses mot bakgrund av den grundläggande marxistiska – och marxist-leninistiska – tanken att staten på vägen mot kommunism skulle förlora sitt existensberättigande och till slut helt försvinna.

Marxism-leninismen ser den kapitalistiska staten som enbart en reflektion av de i samhället rådande ägarförhållandena.¹¹⁹ Den kapitalistiska staten anses därmed inte kunna bli något annat än de kapitalstarkas stat. Därmed blir den förrevolutionära statens tal om maktdelning och oberoende från privata intressen enbart kognitiva rökråd – ”ideologier” i ordets marxistiska innebörd.

Under övergångsperioden mellan kapitalism och kommunism skulle staten finnas kvar enligt den sovjetiska marxismen, men nu som försvarare av mänsklighetens verkliga intressen och som effektivast tänkbara organisator av den process som syftade till att lägga den materiella grunden för ett framtida kommunistiskt samhälle.¹²⁰ I detta synsätt fanns ingen plats för staten och konstitutionen som *balanser* gentemot en

politisk vilja. Nej, staten sågs i praktiken som kommunistpartiets förlängda arm¹²¹ – dess skepnad vid myndighetsutövning, rättsskipning och diplomatiska kontakter. Tidpunkten och formerna för den sovjetiska statens avveckling var inte självklara inom den sovjetiska politiska teorin och komplicerades ytterligare av förekomsten av en fientligt sinnad kapitalistvärld.¹²²

Med utgångspunkt i den marxist-leninistiska uppfattningen om ett mänsklighetens verkliga intresse, uppfattningen om mänsklig frigörelse och den redovisade synen på staten/partiet som den upplysta och verksamma agenten, så är det inte konstigt att förhållandet mellan ledare och ledda fick en karaktär som man kan kalla paternalistisk. Det exilungraren Fehér i webersk anda såg som en manipulativ legitimeringsform i *avsaknad* av marxism har vi härmed kunnat härleda till marxism-leninismen i sig.

Den skoningslösa synen på opposition som konstaterats i de kommunistiska samhällena skall även den ses mot bakgrund av den ovan beskrivna marxist-leninistiska ontologin. Ur det perspektivet blir opposition mot den postrevolutionära staten detsamma som opposition mot det *objektivt rationella*, mot det vetenskapligt *bevisade* och mot människans själva *frigörelse*. Samma sak med böcker och tankeinriktningar, som inte erkänner människans möjlighet att skåda de historiska lagarna. Dessa ansågs sålunda irrationella och oförenliga med mänsklighetens frigörelseprocess.¹²³

Att hävda att det konstaterade förtrycket i östblocket var ett uttryck för *avsaknad* av legitimitet blir därmed något missvisande. Marxist-leninistisk legitimitet och åsiktsförtryck tycks i själva verket ha gått hand i hand.¹²⁴

Därmed är inte sagt att orsaken till den hårda repressionen i östblocket nödvändigtvis skall sökas hos Karl Marx. Mycket tyder i själva verket på att både Lenin och Trotsky gjorde en extremt hård *tolkning* av det lilla Marx sagt om ”proletariatets diktatur” (= arbetarstatens postrevolutionära kamp mot kapitalisterna) och om övergångsperioden mellan kapitalism och kommunism. Att utrymme för en så hård tolkning av Marx fanns, kan i sin tur bero på att det bara med viss möda går att hitta belägg för att Marx före-

språkade någon politisk pluralism i det postrevolutionära samhället.¹²⁵

När vi diskuterar repression och åsiktsförtryck i östblocket är det emellertid viktigt att vi gör åtskillnad mellan, å ena sidan den repression som ständigt genomsyrade samhällssystemet, och å andra sidan det plötsliga och extraordinära förtrycket. Det förra var en nödvändig *del* av systemet, medan det senare vittnade om direkt *avsaknad* av legitimitet.¹²⁶

Ytterligare en av det marxist-leninistiska systemets negativa aspekter – bristen på respekt för privatlivets helgd – blir begriplig mot bakgrund av ideologin som rådde i detta system. I en liberal tradition, där individens frihet i princip skall blomstra *utan* staten, är intrång i privatlivet i princip oförenligt med frihet. Enligt marxism-leninismen kan emellertid individen ensam inte förverkliga sin frihet – friheten måste förlösas genom en förändring av samhällsstrukturen. Den verksamma agenten för att möjliggöra reell frihet är den postrevolutionära staten.

Då den postrevolutionära statens och individens verkliga intressen alltså *per definition* är identiska, finns ingen anledning att upprätthålla en principiell och strikt gräns mellan den enskilda individen och samhället. Översatt till rättstillämpning föreligger inga skäl att nitiskt försvara individens rätt i förhållande till staten och kollektivet.

Samma syn på individ kontra kollektiv kommer till praktiskt uttryck i synen på pengar och äganderätt. I den liberala traditionen är tanken att människor hävdar sig gentemot omvärlden genom sin privata, och i princip okränkbara, egendom.¹²⁷ Om människan inte längre skall hävda sig framförallt genom sin privata egendom – vilket är en av marxism-leninismens grundtankar – så finns inte längre någon anledning att strikt hävda den privata äganderätten och löneskillnader som nödvändiga incitament.

6.4 Princip för manifesterat folkligt samtycke i kommunistsystemet

Beetham hävdade som bekant att ett manifesterat folkligt samtycke är en nödvändig del i den politiska legitimitetens normativa struktur. Som redan förklarats var kommunistpartiets rätt till

makten i kommunistsystemet något på förhand givet. Dess principiella rätt att styra samt dess värnande om hela folkets verkliga behov var härledd ur den leninistiska versionen av historisk materialism. Denna ansågs inte vara i behov av att testas mot någon empiri, utöver den som Karl Marx redan hade studerat.¹²⁸ Sålunda behövdes inga val för att avgöra vilket parti som skulle vara statsbärande – *valprincipen* för manifesterat samtycke var därmed inte aktuell. Enbart *massmobiliseringsprincipen* gick att förena med partiets uppfattning om världen och om sig själv. Viktiga inslag i denna massmobilisering var de ritualer, som Lane ville se som en legitimeringsform *per se*. Det rörde sig om deltagande i massdemonstrationer, massmöten, massorganisationer samt olika initieringsprocedurer i livets olika skeden – exempelvis det ”socialistiska” äktenskapet och dopet.

Om partiets rätt till makten var inskriven i konstitutionen – vad fyllde då de val för funktion, som med jämna mellanrum hölls i östblocket? Svaret är att dessa val hade precis samma funktion som de övriga rituella inslagen i den kommunistiska massmobiliseringsmodellen. För även om det folkliga deltagandet i massdemonstrationerna och ”valen” inte innefattade några reella alternativ och även om deltagandet med tiden blev ett uttryck för ren konformism, så utgjorde de – ytligt sett – en folkets bekräftelse av systemet, dess ontologi och urskiljningsprincip.

7. Den marxist-leninistiska legitimitetens svaga länkar

7.1 Kapitalismens fortsatta existens

Trots att Marx hade förutspått att revolutionen skulle inträffa först i ett högt *utvecklat* kapitalistland när proletariatet som *helhet* kommit till nödvändig insikt fick Lenin – som vi redan konstaterat – det till att revolutionen skulle inträffa i det ekonomiskt efterblivna *Ryssland*, när en revolutionär *elit* kommit till nödvändig insikt.

Händelseutvecklingen i Ryssland var i sig alltså något av ett motbevis i förhållande till Marx' förutsägelser. Icke desto mindre utgick Sovjet-

statens grundare inledningsvis från att revolutionen i det högt utvecklade och kapitalistiska väst bara var försenad och att det revolutionära epicentret därför när som helst kunde flyttas västerut.¹²⁹

Åren gick emellertid, och trots att västvärlden tvingades upphöra med den mest uppenbara utsgningen av sina kolonier och trots att kapitalisterna i och med etablerandet av ett kommunistblock stängts ute från en stor del av världsmarknaden lyste den av Marx förutspådda revolutionen i ett utvecklat kapitalistland med sin frånvaro. Detsamma gällde den förutspådda utarmningen av arbetarklassen, liksom den av Lenin förutspådda antagonismen i västlägret, orsakad av världsmarknadens hopkrympning.

Trots diverse rationaliseringar till varför arbetarna i väst inte reste sig mot utsgning och trots att Marx' verk tonades ned till förmån för Lenins, så var händelseutvecklingen i väst en *utmaning* mot marxism-leninismens förmenta vetenskaplighet och därmed mot systemets självaste legitimitet.¹³⁰ Det faktum att man ständigt undervisade folket om den historiska materialismen, innebar att betydligt fler än enbart partiets ideologer var medvetna om dessa teoretiska pinsamheter.

7.2 Osäkra bevekelsegrunder för deltagandet i massmobiliseringen

Såväl den i väst förekommande valprincipen som den kommunistiska massmobiliseringsprincipen är förknippade med stor osäkerhet. Ingen av dessa principer implicerar nämligen någon folklig förpliktelse inför framtiden. Någon sådan förpliktelse kan enbart föreligga ifall samtycke *fixerats* genom en ed eller ett kontrakt.¹³¹ Det som avgör styrkan i valprincipen och massmobiliseringsprincipen är inte innehållet så mycket som de deltagandes bevekelsegrunder och här finns en viktig kvalitativ skillnad mellan de båda principerna.

Till skillnad från ett fritt och hemligt val i en demokrati, då det bakom varje röst alltid finns en substans av samtycke, så är den kommunistiska massmobiliseringsprincipen förenad med mycket stor osäkerhet vad beträffar bevekelsegrunderna bakom det uttryckta samtycket.

Detta gäller inte bara deltagandet i massdemonstrationer och dylikt, utan även deltagandet i kommunistsystemets "val". I och med att samma parti stod bakom samtliga kandidater så var det enbart röstandet i sig – aldrig valet av parti – som ingöt folkligt samtycke i systemet. Deltagandet i valet var därmed en, inför myndigheterna, helt öppen procedur – vem som avstått från att delta framgick ju av röstlängderna. Detta var skälet till att mellan 99,9 och 100 procent av de röstberättigade gjorde sig besväret att delta i dessa val utan alternativ.¹³² Röstning som konformism och röstning för att slippa repressalier blev därmed vanligt, vilket innebar att ledningen aldrig med någon säkerhet visste om det fanns någon kvalitativ substans i det samtycke som ytligt manifesterades på exempelvis första maj eller på valdagen.

Den kanske mest intressanta illustrationen av detta är det massmöte i Bukarest i slutet av december 1989, vilket hade arrangerats till *stöd* för regimen, men som plötsligt övergick i ett folkligt uppror *mot* Ceausescuregimen.

7.3 Intresseartikulering utanför de officiella kanalerna

Massmobiliseringsmodellen byggde på att folket uttryckte sin åsikt genom de officiellt sanktionerade kanalerna. Detta innebar att organiserad intresseartikulering *utanför* de officiella kanalerna – oberoende av de krav som ställdes – utgjorde ett ifrågasättande av regimen själva ontologi, som ju sade att kommunistpartiet *per definition* representerade hela folkets verkliga behov. Det är mot bakgrund av detta man bör se på den intresseartikulering som i Polen gjorde sig gällande i form av fackföreningsrörelsen Solidaritet i början av 1980-talet.

Solidaritets utmaning mot den marxist-leninistiska ontologin – och sålunda systemets legitimitet – framgår inte av organisationens krav som sådana. Dessa krav var socialistiskt anstrukna och handlade framförallt om arbetarnas inflytande över den egna produktionen.¹³³ Nej, det var Solidaritets blotta *existens* som utgjorde det stora hotet mot systemet. Att 11 miljoner polacker¹³⁴ såg sig tvungna att uttrycka sina intressen *utanför* de officiella kanalerna utgjorde gi-

vetvis ett hot mot hela den världsbild, som gjorde gällande att regimen och folkets intressen aldrig kunde gå isär.

7.4 Det inbyggda kravet på förändring av samhälle och samhällsklimat

Politiska värderingar, och den därmed följande etiken, kan internaliseras i varierande grad hos en befolkning. Även om socialiseringen i kommunistsystemet var unik till sin omfattning, måste det samtidigt konstateras att den marxist-leninistiska etikens internaliseringsvärde var behäftad med en kronisk svaghet. Denna svaghet framkommer vid en jämförelse med liberal etik.

I den liberala västdemokratin är de grundläggande etiska värdena formulerade i termer av åsiktsfrihet, religionsfrihet och privatlivets helgd. Dessa värden är *absoluta* och dessutom i princip *oberoende* av hur den yttre verkligheten gestaltar sig. De liberala etiska värdena kan realiseras oberoende av stat och materiell standard. Den separation mellan individ och samhälle som de liberala värderingarna inbegriper leder dessutom till att dessa värderingar i någon mån uppfattas som sprungna ur människans natur.¹³⁵

Den marxist-leninistiska etiken däremot – kännetecknad av hård arbetsmoral, konservativa familjeideal, klassiska könsroller och uppoffring för staten – var som vi såg tidigare inte absolut och fixerad. Det kommunistiska slutmålet skulle *inte* präglas av högt arbetstempo eller av ständig uppoffring för staten. Såväl arbetet som staten skulle i själva verket försvinna i ett längre perspektiv. Inte heller kunde kärnfamiljen sägas vara ett mål i sig. Nej, de värderingar makthavarna sanktionerade i kommunistsystemet var enbart instrument för att påskynda den process som skulle bringa kommunism. För att markera distansen till *kapitalistisk* arbetsdisciplin och konkurrens, betonade den marxist-leninistiska staten att det enbart var *socialistiskt* arbete och *socialistisk* tävlan som kunde ha ett värde i sig.¹³⁶

Denna statens instrumentella syn på etiken gjorde att internaliseringen av den aldrig kunde bli definitiv. I själva verket förväntade sig folket att såväl den stränga etiken som den repressiva

staten skulle förändras till något mer humant. Denna förväntan på systemet bottnade i den dialektiska uppfattningen att staten (överbyggnaden) och samhället (basen) är stadda i ständig och samtidig förändring till något bättre.¹³⁷ Vi kan kalla detta en ständig förväntan på dialektisk dynamik.

Folket var med andra ord berett att underkasta sig en stenhård arbetsmoral och en repressiv stat för det kommunistiska målet, men detta bara under förutsättning att arbetsmoralen och statens metoder mildrades på vägen mot detta mål. För att tala med Marcuse: "The ethical rationale is identified with the sociological rationale".¹³⁸

Denna villkorade acceptans innebar en svaghet som vi inte finner i exempelvis det västliberala systemet, med sin fixerade och absoluta etik.¹³⁹ Svagheten gjorde sig gällande såväl vid ekonomisk tillväxt som vid ekonomisk stagnation. Ekonomisk tillväxt ledde till att förväntningar på ett mildare system gjorde sig gällande. Ekonomisk stagnation och varubrist ledde å sin sida till desillusion, då det gjorde utsikterna om ett mildare samhällsklimat sämre och då det dessutom motsade själva ideologins utfästelse om ett ständigt ökande ekonomiskt välstånd.

För att exemplifiera hur det som här beskrivs faktiskt var ett reellt problem för beslutsfattare i det kommunistiska systemet kan vi ta Sovjetledaren Michail Gorbatjovs reformer. Gorbatjovs tal om demokratisering, öppenhet och perestrojka kan nämligen ses mot bakgrund av det spänningsfält som uppstod i skärningspunkten mellan å ena sidan den kommunistiska statens fortsatt omnipotenta och repressiva karaktär, och å andra sidan Marx' ideal om produktionens socialisering och statens bortvittrande. Detta spänningsfält gav upphov till följande fråga: "Om staten successivt skall försvinna och arbetarna själva överta kontrollen över produktionen – vilka konkreta beslut skall staten då fatta för att ge samhället *mer* makt och staten *mindre* makt?". Hela systemets ontologi – och därmed dess legitimitet – förutsatte ett svar på denna fråga och det var Gorbatjov som försökte ge detta svar under 1980-talets andra hälft.¹⁴⁰

7.5 Utkrävande av ansvar

Som vi såg tidigare var en grundläggande tanke i marxism-leninismen att frihet är detsamma som att slippa vara en ekonomisk varelse. Det framkom likaså att staten hade påtagit sig rollen som frihetens ingenjör och garant. Oavsett om förändringar var till det bättre eller till det sämre, uppfattades staten i kommunistsystemet i mycket stor utsträckning som den enda verksamma agenten i samhället.¹⁴¹

Regimen kunde inte – vilket är fallet i en marknadsekonomi – urskulda sig inför folket genom att vid ekonomiska motgångar hänvisa till enskilda arbetsgivare, dåliga konjunkturen eller marknadskrafter. För det första var staten den helt dominerande arbetsgivaren. För det andra erkände inte den marxist-leninistiska staten ”kapitalistiska” fenomen som konjunkturcykler och ekonomiska kriser.¹⁴² I den utsträckning regimen inte kunde skylla på sabotage, naturkrafter eller andra yttre faktorer, stod de sålunda ensamma med skulden för ekonomisk stagnation, varubrist och fortsatta klyftor mellan stad och landsbygd.

7.6 Åsiktsfrihetens destabiliserande verkan

Som vi redan konstaterat kan man se Gorbatjovs demokratiseringsreformer som ett uttryck för den dialektiska dynamik, som såväl elit som folk förväntade sig av det marxist-leninistiska systemet. Dessa reformer gav i sin tur upphov till en för östblocket unik möjlighet till fri debatt. Denna fria debatt var inte förenlig med systemets legitimitet, som ju grundade sig på uppfattningen att kommunistpartiet representerade människosläktets verkliga intressen och att partiets funktion var att på vetenskaplig väg leda folket mot det slutliga målet.

Ur detta perspektiv blir rimligen varje folkligt ifrågasättande av partiets roll en utmaning mot systemet som sådant. När vidden av det folkliga missnöjet mot partiet och dess linje inte längre gick att dölja, kunde såväl folk som ledning konstatera att partiet bara kunde styra om det *skyddades* från det folk det per definition ansåg sig representera.¹⁴³ Regimens påstående att man representerade folkets verkliga intressen var

med andra ord omöjlig att förena med en politik som tillät uttryck för att så inte var fallet. Partiet kunde ju knappast heller hävda att det folk man själv undervisat i historisk materialism var fångar i ett falskt medvetande, som distraherade det från sina verkliga intressen. Det var likaså svårt att hävda att utländska agenter stod bakom den veritabla våg av folkligt missnöje som sköljde mot de marxist-leninistiska regimerna i slutet av 1980-talet.

Kommunistregimernas kompromisser med oppositionen under 1980-talet i så kallade rundabordsamtal förebådade en total legitimitetskollaps sett mot bakgrund av den marxist-leninistiska uppfattningen om kommunistpartiet som folkets definitionsmässigt suveräne representant. Rundabordskompromisserna var omöjliga för regimerna att genomföra med bibehållen självuppfattning. ”No matter how the party leadership rethought *socialism*, it could not rethink *its own nature*” [min kursiv], skriver Robinson och sammanfattar elegant det ontologiska problemet för en marxist-leninistisk regim i ett samhälle som plötsligt blir pluralistiskt.¹⁴⁴

8. Slutsatser

Vi har i detta arbete sett hur det absoluta flertalet öststatsforskare genom åren valde att utgå ifrån Webers typologi – om än i kompletterad form – när de studerade legitimitet i det kommunistiska systemet som nu gått i graven.

Med Webers legitimitetsteori intresserar vi oss för människors egna tro. Förutom att detta i fallet med de nu hädangångna kommunistsystemen innebär *empiriska* problem (avsaknaden av trovärdiga opinionsundersökningar), kan vi konstatera att denna fokusering på människors egna tro leder in på en *relativistisk* väg. Som samhällsvetare blir det svårt att säga något om ett styres legitimitet bortom opinionsundersökningarnas värld.

Med litet god vilja skulle en webersk undersökning av legitimitetsaspekterna på kommunismens fall kunna utformas som en studie över hur makthavarna i dessa stater misslyckades med sin *socialisering* och sin *propaganda*.

Med detta forskningsfokus blir det emellertid så gott som omöjligt att förstå hur ledarna på andra sidan muren kunde misslyckas med att upprätthålla människornas tro på systemets legitimitet. Anledningen är att makthavarna i det kommuniststyrda östblocket hade näst intill obegränsade resurser till sitt förfogande för just propaganda och socialisering. Det blir med andra ord *långsökt* att studera legitimitetsaspekterna på kommunismens fall utifrån Weber. Detta kan i sin tur förklara varför de Weber-inspirerade öststatsforskarna fortfarande dröjer med att studera kommunismens fall ur ett legitimitetsperspektiv.

För studiet av legitimitetsaspekterna på kommunistisk regimkollaps måste det konstateras att David Beetham har betydligt mer att erbjuda. Beetham förenar ett normativt ramverk om vad som utgör politisk legitimitet med en uppmaning till oss om att contextualisera detta ramverk. I vårt fall har detta lett in på ett studium av det marxist-leninistiska systemets ontologi, denna ontologis manifestationer i en yttre verklighet samt dess konfrontation *med* en yttre verklighet.

Genom att relatera manifestationer i verkligheten till en bakomliggande ideologi – och inte utnämna varje ny manifestation till en legitimeringsform i sig – har vi påvisat förekomsten av en verksam marxist-leninistisk ideologi i kommunistsystemet och därmed bidragit med intelligibilitet vid studiet av detta.

Genom att vidare uppmärksamma denna ideologis konfrontation *med* en yttre verklighet har vi dessutom skaffat oss en uppfattning om hur hotbilden kunde se ut i de här aktuella samhällena.

Med hjälp av Beethams kontextuella legitimitetsteori, och med genröst bidrag från Herbert Marcuse, har vi sett hur samhällsutvecklingen i sig – bortom politikernas totala kontroll – kunde sätta det kommunistiska systemet på kollisionkurs med sin egen ontologi. Kommunismens fall *kan* alltså – med hjälp av Beetham – bli begripligt ur ett legitimitetsperspektiv.

Rikard Barkeling

Noter

1. Saxonberg 1997 s. 13.
2. Ordet "ideologi" kommer – om annat inte sägs – användas i sin gängse form, med syftning på varje sammanhängande teoretiskt system om samhällets organisering.
3. Se dock Beetham 1991 s. 179.
4. För en studie på detta tema se bl.a. Pakulski 1986.
5. Scaff 1985 s. 453-454 & Sternberger 1968 s. 244.
6. Denna situation beskrivs i fallet Polen i Pakulski 1987.
7. Scaff 1985 s. 453.
8. Weber talade mycket om folkets tro på styrets legitimitet, men har var i stort sett likgiltig till om lagarna i ett samhälle hade fattats under folklig medverkan eller ej; se Sternberger 1968 s 247.
9. Sternberger skiljer schematiskt på dels sådana legitimitetsuppfattningar som betonar enstaka individers och grupperns unika *insikter* och/eller *ursprung* ("numinous legitimacy") och dels sådana legitimitetsuppfattningar som betonar en *folklig överenskommelse* mellan *jämlika* subjekt ("civil legitimacy"); Sternberger 1968 s. 244-245.
10. Scaff 1985 s. 454.
11. Beetham 1991 s. 8.
12. Weber 1964 s. 57 (Talcott Parsons' introd.).
13. Sternberger 1968 s. 247.
14. Rigby 1982 s. 5.
15. Weber 1964 s. 328.
16. Fehér m.fl. 1983 s. 143.
17. Weber 1964 s. 330-331.
18. A.a. s. 333-334.
19. A.a. s. 331.
20. A.a. s. 341-342.
21. A.a. s. 342-343.
22. A.a. s. 361.
23. A.a. s. 362.
24. A.a. s. 363-364.
25. A.a. s. 359-361.
26. Vad beträffar kategoriseringen av detta avsnitts forskare i Weber-facket, se vidare Pakulski 1986.
27. Refererad i Hough 1969 s. 280-281.
28. A.a. s. 290.
29. A.a. s. 286.
30. A.a. s. 280-288.
31. Monistisk byråkrati = en byråkrati med extremt preciserade befogenheter.

32. A.a. s. 282-283.
33. A.a. s. 306.
34. A.a. s. 310.
35. Demokratisk centralism = den princip som gjorde det sovjetiska kommunistpartiet extremt toppstyrt och hierarkiskt; se Meyer 1967 s. 96.
36. A.a. s. 103.
37. A.a. s. 97 och s. 103-104.
38. A.a. s. 103-104.
39. Brzezinski 1970 s. 139.
40. A.a. s. 138.
41. A.a. s. 146.
42. Rigby 1982 s. 10-11.
43. Ibid.
44. Att Rigby anser sig utgå ifrån Weber, liksom att han är öppen för *alternativa* legitimeringsformer i kommunistsystemet, se Rigby 1982 s.14 & s. 17.
45. Pakulski 1986 & Weber 1964 s. 72.
46. Lane 1984 s. 210-211.
47. A.a. s. 212.
48. Ibid.
49. Gerner 1989 s. 78-79.
50. A.a. s. 87.
51. Gill 1980 s. 108.
52. A.a. s. 108-110
53. Gill 1982 s. 94.
54. Nya Ekonomiska Politiken = Det tillfälliga återinförandet av marknadsmekanismer i den sovjetiska ekonomin.
55. Gill 1980 s. 113.
56. Gill 1982 s. 104-105.
57. A.a. s. 103.
58. Heller 1982 s. 53.
59. Denna legitimeringsform nämns inte av Weber, men placeras i detta arbete in som en vidareutveckling av Webers legitimitetsteori.
60. Gramsci analyserade hur de styrande etablerar kognitiva hegemonier och stöd för politiskt *status quo* med hjälp av bland annat media och utbildning; se Martin 1998 s. 118-119. Lukes riktade sig därutöver in på makteliters möjlighet att utöva makt genom att inte släppa fram vissa frågor till den politiska dagordningen; se Philip 1985 s. 636.
61. Fehér m.fl. 1983 s. 188-189.
62. Webers övriga idealtyper implicerar inte per definition de *repressiva* tendenser som begreppet paternalism gör.
63. Fehér 1982 s. 64-65.
64. Holmes 1993 s. 37.
65. A.a. s. 90.
66. Beetham 1991 s. 9.
67. Rigby 1982 s. 17-18.
68. Beetham 1991 s. 10.
69. Schaar 1969 s. 284.
70. Pitkin 1972 s. 284; Schaar 1969 s. 285-286.
71. Beetham 1991 s. 39.
72. A.a. s. 33.
73. A.a. s. 64-65.
74. A.a. s. 20.
75. A.a. s. 73.
76. A.a. s. 74.
77. A.a. s. 59.
78. Ibid.
79. A.a. s. 82.
80. A.a. s. 60.
81. A.a. s. 92-93.
82. A.a. s. 93-94.
83. A.a. s. 109.
84. Ibid.
85. Robinson 1995a s. 3 & s. 13.
86. Robinson 1999 s. 302f.f. I väst verksamma marxistiska kritiker av Sovjetsystemet var – förutom Leo Trotsky – även Ernest Mandel, Tony Cliff och Hillel Ticktin.
87. Därmed kunde dessa system inte användas som argument *mot* marxismen, vilket i sin tur innebar att man kunde upprätthålla distinktionen mellan ideologi som marxistisk *vetenskap* och ideologi som *härskarklassens* värderingar; se Robinson 1995a s. 4; Robinson 1999 s. 302 & s. 313.
88. Robinson 1999 s. 313.
89. Robinson 1999 s. 302.
90. Westoby 1983 s. 220 & s. 228.
91. A.a. s. 220 & s. 232.
92. Meyer 1970 s. 320.
93. Robinson 1995 s. 325.
94. Robinson 1999 s. 314-315; Herbert Marcuse (1898-1979) – tyskfödd sociolog och filosof. Marxist av den så kallade Frankfurtskolan. Marcuses bok är den enda längre, och rent teoretiska, analysen av sovjetisk marxism som rekommenderas i *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought* (Davies 1987).
95. Dialektik = Kants modell för begreppsanalys. Enligt denna anses utveckling vara resultatet av den spänning som alstras i motsatsförhållanden (tes-än-

- tites-syntes). Dialektiken togs upp av Marx, som dock inte delade Kants idealism. Om dialektik och historisk materialism som *vetenskap*, se Mitin 1977 s. 521 & Harding 1996 s. 274.
96. Marcuse 1958 s. 144.
97. Brunner 1982 s. 28.
98. Ibid.
99. A.a. s. 29.
100. Socialism = enligt marxism-leninismen ett mellanstadium på vägen mot kommunism.
101. Davies 1987 s. 496.
102. Harding 1996 s. 27 & s. 266.
103. Pravda 1994 s. 335; Marcuse 1958 s. 29-30; Harding 1996 s. 273.
104. Marcuse 1958 s. 41.
105. A.a. s. 85.
106. Ibid.
107. Dialektikens förhållande till den formella logiken ansågs vara likvärdigt med högre matematikens förhållande till elementär matematik, se A.a. s. 157.
108. A.a. s. 207-208.
109. A.a. s. 206, 223.
110. A.a. s. 214-215, Robinson 1995a s. 20.
111. Marcuse 1958 s. 239; jfr. Lowenthal 1970 s. 48-49.
112. Fogelklou 1980 s. 5.
113. Ibid.
114. Högsta sovjets presidium; a.a. s. 8.
115. A.a. s. 5.
116. Brunner 1982 s. 29.
117. Harding 1996, s. 273. Vad beträffar den interna marxistiska debatten kan det nämnas att Marcuses tolkning av Marx och Engels ger vid handen att ett *omedvetet* proletariat innebär att tiden heller inte är mogen för revolution; se Marcuse 1958 s. 26-27.
118. Harding 1996 s. 274.
119. A.a. s. 120-122.
120. Ibid.
121. Brunner 1982 s. 32.
122. Marcuse 1958 s. 181.
123. A.a. s. 224.
124. Robinson 1995a s. 23; jfr. Beetham 1991 s. 183.
125. Glaser 1999 s. 240, Robinson 1995a s. 25.
126. Schaar 1970 s. 293, Beetham 1991 s. 183.
127. Marcuse 1958 s. 210-211.
128. Brunner 1982 s. 32.
129. Harding 1996 s. 276.
130. Marcuse 1958 s. 40, Fehér 1983 s. 198; Harding 1996 s. 277.
131. Beetham 1991 s. 95.
132. Brunner 1982 s. 38.
133. Pakulski 1987 s. 139-140, Kaminski 1991 s. 123.
134. Derleth 2000 s. 300.
135. Marcuse 1958 s. 262.
136. A.a. s. 263.
137. Robinson 1992 s. 425, Robinson 1995a s. 27, Marcuse 1958 s. 188.
138. Marcuse 1958 s. 266.
139. Marcuse 1958 s. 262-267.
140. Robinson 1995a s. 24-26; jfr. Lowenthal 1970 s. 52. Mer Weberinfluerade forskare – exempelvis Leslie Holmes – ser till skillnad från Robinson Gorbatsjovs politik som ett *förkastande* av den sovjetiska typen av politiskt tänkande, se Holmes 1993 s. 274.
141. Se även Kaminski 1991 s. 6.
142. Pokataev 1977 s. 291.
143. Robinson 1995a s. 194.
144. Ibid.

Litteraturlista

- Beetham, D. (1991) *The Legitimation of Power* (Basingstoke)
- Brunner, G. (1982) "Legitimacy Doctrines and Legitimation Procedures in East European Systems" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 27-44)
- Brzezinski, Z. (1970) *Between two Ages* (New York)
- Davies, R. W. (1987) "Soviet Communism" (Miller, D. (red.) *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*. Oxford, s. 495-499)
- Derleth, J. W. (2000) *The Transition in Central and Eastern European Politics* (Upper Saddle River, N.J.)
- Fehér, F. (1978) "Structure des Dictatures sur les Besoins" (*Les Temps Modernes*, Dec., s. 858-882)
- Fehér, F. (1982) "Paternalism as a Mode of Legitimation in Soviet-type Societies" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 64-81)
- Fehér, F., Heller, A. & Márkus, G. (1983) *Dictatorship over Needs* (Oxford)
- Fogelklou, A. (1980) "Den Socialistiska Rätten och Avtalet", (Dellenbrant J. Å. (red.) *Bidrag till Öststatsforskningen*, Vol. 8, Nr. 1. Uppsala)
- Gemer, K. (1989) *Svårt att vara ryss* (Lund)

- Gill, G. (1980) "Political Myth and Stalin's Quest for Authority" (Rigby, T. H. (red.), *Authority, Power and Policy in the USSR*. London, s. 98-117)
- Gill, G. (1982) "Personal Dominance and the Collective Principle: Individual Legitimacy in Marxist-Leninist Systems" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 94-110)
- Glaser, G. (1999) "Marxism and Democracy" (Gamble, A., Marsh, D. & Tant, T. (red.) *Marxism and Social Science*. Basingstoke, s. 239-258)
- Harding, N. (1996) *Leninism* (Basingstoke)
- Heller, A. (1982) "Phases of Legitimation in Soviet-type Societies" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 45-63)
- Holmes, L. (1993) *The End of Communist Power* (Cambridge)
- Hough, J. (1969) *The Soviet Prefects* (Cambridge)
- Kaminski, B. (1991) *The Collapse of State Socialism* (Princeton)
- Lane, C. (1984) "Legitimacy and Power in the Soviet Union through Socialist Ritual" (British Journal of Political Science, Vol. 14, s. 207-217)
- Lane, C. (1987) "From Ideology to Political Religion" (Arvidsson, C. & Blomqvist, L.E. (red.) *Symbols of Power: the Esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*. Stockholm, s. 87-97)
- Lovell, D. (1984) *From Marx to Lenin* (Cambridge)
- Lowenthal, R. (1970) "Development vs. Utopia in Communist Policy" (Johnson, C. (red.) *Change in Communist Systems*. Stanford, s. 33-55)
- Marcuse, H. (1958) *Soviet Marxism – A Critical Analysis* (New York)
- Martin, J. (1998) *Gramsci's Political Analysis* (Basingstoke)
- Meyer, A. G. (1967) "Authority in Communist Political Systems" (Edinger L. J. (red.) *Political Leadership in Industrialized Societies*. New York, s. 84-107)
- Meyer, A. G. (1970) "Theories of Convergence" (Johnson, C. (red.) *Change in Communist Systems*. Stanford, s. 313-341)
- Mitin, M. B. (1977) "Marxism-Leninism" (Prochorov, A. M. (red.) *The Great Soviet Encyclopedia*. Band 15, New York, s. 520-524)
- Pakulski, J. (1986) "Legitimacy and Mass Compliance" (British Journal of Political Studies, Vol. 16, s. 35-56)
- Pakulski, J. (1987) "Ideology and Political Domination – A Critical Re-Appraisal" (International Journal of Comparative Sociology, Vol. 28, s. 129-157)
- Philip, M. (1985) "Power" (Kuper, A., Kuper, J. (red.) *The Social Science Encyclopedia*. London, s. 636)
- Pitkin, H. F. (1973) *Wittgenstein and Justice* (Berkeley)
- Pokataev, J. (1977) "Economic Crisis" (Prochorov, A. M. (red.) *The Great Soviet Encyclopedia*. Band 29, s. 291, New York)
- Pravda, A. (1994) "Marxism-Leninism", (Brown, A. (red.) *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Former Soviet Union*. Cambridge, s. 333-337)
- Rigby, T. H. (1982) "Political Legitimacy, Weber and Communist Mono-Organisational Systems" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 1-26)
- Robinson, N. (1992) "Gorbachev and the Place of the Party in Soviet Reform, 1985-91" (Soviet Studies, Vol. 44:3, s. 423-443)
- Robinson, N. (1995a) *Ideology and the Collapse of the Soviet System* (Vermont)
- Robinson, N. (1995b) "What was Soviet Ideology?" (Political Studies, Vol. XLIII:2, s. 325-332)
- Robinson, N. (1999) "Marxism, Communism and Post-Communism" (Gamble, A., Marsh, D. & Tant, T. (red.) *Marxism and Social Science*. Basingstoke, s. 302-319)
- Saxonberg, S. (1997) *The Fall: Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland in a Comparative Perspective* (Uppsala)
- Scaff, L. A. (1985) "Legitimacy" (Kuper, A., Kuper, J. (red.) *The Social Science Encyclopedia*. London, s. 453-454)
- Schaar, J. H. (1970) "Legitimacy in the Modern State" (Green, P. & Levinson, S. (red.) *Power and Community*. New York, s. 276-327)
- Stemberger, D. (1968) "Legitimacy" (Sills, D. L. (red.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, s. 244-248)
- Weber, M. (1964) *The Theory of Social and Economic Organization* (New York)
- Westoby, A. (1983) "Conceptions of Communist States" (Held, D. (red.) *States and Societies*. Oxford, s. 215-225)